

GAZAVÂTNÂMELERDE EDEBÎ SAVAŞ TASVİRLERİ¹

Okt. Kürşat Şamil ŞAHİN*

ÖZ:Gazavâtnâme düşmanla yapılan savaşları konu alan eserlerin genel adıdır. Manzum, mensur veya karışık olarak kaleme alınan bu eserler Türk edebiyatında XV. yüzyıldan sonra gittikçe artan bir gelişme göstermiştir. Zafernâme, fetihnâme gibi farklı isimler altında yazılan bu türe ait araştırılması gereken pek çok eser vardır. Türk dili, edebiyatı ve tarihi açısından ayrıntılı bilgiler barındıran bu eserlerin edebî yönünün ihmal edildiği görülür.Bu çalışmada; Osmanlı akınlarının yoğunlaştığı XV ve XVI. yüzyıllarda Türkçe yazılmış olan gazavâtnâmelerden hareketle bu eserlerde yer alan edebî savaş tasvirleri incelenmiştir. Savaşların anlatımında kullanılan teşbih, mecaz ve hayal unsurları gözler önüne serilmiştir.

Anahtar Kelimeler:Gazavâtnâme, edebî tasvir, savaş, zafernâme, fetihnâme, Selimnâme, Süleymannâme.

Literary War Depictions in Ghazavatnamahs

ABSTRACT:Ghazavatnamah is the common name of the works which are about wars made against the enemy. Whether penned as verse, prose or mixed, these works have showed progressively increasing improvement after the 15th century. There are many works in this genre that should be investigated, which were written under different names such as zafernamah, fetihnamah. It is seen that these works which have detailed information on Turkish language, literature and history have been literarily neglected.It is examined in this study that of war depictions in Turkish ghazavatnamahs which are written in 15th and 16th centuries when Ottoman raids are intensified. Similes, metaphors and imagination

¹*Gazavâtnâmelerde Edebî Savaş Tasvirleri (15-16. Yüzyıl)* adlı devam etmekte olan doktora tezinden hareketle hazırlanmıştır

*Bartın Üniversitesi Türk Dili Bölümü, kursatsamil@hotmail.com

elements used in war depictions are laid before eyes.

Key Words:Ghazavatnamah, literary description, war, zafernamah, fetihnamah, Selimnamah, Süleymannamah.

Giriş

Arapça “gazâ/gazve” ile Farsça “nâme” kelimesinden meydana gelen gazavâtnâme sözcüğü düşmanla yapılan savaşları konu alan eserlerin genel adıdır. Gazavât, gazâ kelimesinin çoğuludur. Gazâ; cenk, savaş, din düşmanı üzerine yapılan sefer ve saldırı, din düşmanlarına karşı zafer kazanmadır. Nâme kelimesi, mektup, kitap, mecmûa anlamlarına gelir; edebiyatımızda bir edebî türün genel adı olan eserlere ek olarak kullanılır (Develioğlu, 1998: 804; Şemseddin Sâmî, 2009: 966). Gazavâtnâmelere ilk olarak megâzî adı altında Arap edebiyatında rastlanmaktadır. Destanî mahiyetteki örnekler bir yana bırakılırsa gazavâtnâme geleneği Türk edebiyatında Osmanlı akınlarının yoğun şekilde yaşandığı XV. yüzyılda başlar ve XVI. yüzyılda büyük bir gelişme gösterir. Konusu gazâ olan bu tür, Osmanlı devletinin gerilemeye başlayıp akınların durmasıyla azalır, gazâ geleneğinin ortadan kalkmasıyla da türün devamlılığı sona erer. XIX. yüzyılda Kırım savaşı ve 1897'deki Yunan harbi üzerine yazılan zafernâmeler türün son örnekleridir (Vuslatî Ali Bey, 2003: 9; Levend, 2000: 1).

Türk edebiyatında manzum, mensur veya karışık olarak yazılan gazavâtnâmeler, konu itibariyle zafernâme veya fetihnâmelerden çok farklı değildir (Erkan, 1996: 439). Gazavâtnâme üst başlığı altında toplanabilecek bu eserler birbirlerinden küçük farklarla ayrılır. Gazâlarda fetih ya da zafer söz konusu değildir. Çünkü gazâ sadece din uğruna yapılan savaştır. Fetihnâmede bir yerin, şehrin ya da kalenin zapt edilmesi; zafernâmede ise düşmanın yenilgisiyle sonuçlanan savaşlar ele alınır (Yılmaz, 1999: 182-184). Bir sefer esnasında elde edilen yerlerle ilgili olarak kaleme alınan fetihnâmelere ise sefernâme adının verildiği de görülür. Bunları, gazavâtnâme, zafernâme, hatta Selimnâme ve Süleymannâme gibi fethi gerçekleştiren padişahın adıyla anılan eserlerden hem konu hem de üslup bakımından ayırt etmek mümkün değildir. İlk zamanlar gazâ teriminin anlamına uygun olarak gayrimüslimler üzerine yapılan akınları konu edinen gazavâtnâmeler, sonraları Müslüman toplumların kendi aralarındaki savaşlarını da ele almıştır (Aksoy, 2002: 800).

Gazavâtnâmeler dinî-destanî ve tarihî-hamasî olmak üzere iki

şekilde karşımıza çıkmaktadır. Hz. Muhammed, Hz. Hamza, Hz. Ali ve Halid bin Velid gibi İslam büyüklerinden birinin savaşlarını konu edinen dinî-destanî gazavâtnâmeler, efsanevî bir hüviyet arz ettiklerinden dolayı genellikle destansı halk hikâyeleri olarak değerlendirilmiştir (Levend, 1988: 122-123). Bunları gazavâtnâme türünün ilk numuneleri olarak değerlendirip türün ilk örneklerini Selçuklular devrine kadar götürülenler vardır (Yılmaz, 1999: 184). Gazavât-ı Resûlullah (Dursun Fakih), Gazavât-ı Nebî (Niyâzî), Beypazarlı Maazoğlu Hasan'ın Cenadil Kalesi Fethi, Nakiboğlu'nun Aden Şehri Gazavâtnâmesi, Pîrî Fakihzâde'nin Umman Gazavâtnâmesi bu türden eserlerdendir.² Öğretici yönü ön planda olan bu eserler sanat endişesi taşımaz ve sade bir dille kaleme alınmıştır. Bunların büyük bir bölümü genelde tarihî gerçeklerle örtüşmeyen olaylar üzerine kurulmuştur. Anlatılara hayali unsurlar da serpiştirilmiştir. Cenknâme diye de adlandırılan ve edebiyatımızda 13. yy'dan sonra görülmeye başlayan bu eserlerin ilki Dursun Fakih'e aittir. Daha sonra Şeyyâd İsâ, Kirdeci Ali, Meddah Yusuf, Maazoğlu Hasan bu geleneği devam ettirmiştir (Levend, 1988: 122-123; Atalan, 2008: 10-16). Edebî yönünü incelemeye çalıştığımız Tarihî-hamasî gazavâtnâmelerde ise anlatılanlar tarihî gerçeklere dayanır ve ele aldıkları konular ile üslup bakımından diğerlerinden ayrılır.

Konuları bakımından gazavâtnâmeler; Süleymannâme, Selimnâme gibi genel olarak padişahlardan birinin hayatını merkez alarak onun zamanındaki belli başlı olayları tasvir edenler; Gazavât-ı Hayreddin Paşa, Gazavât-ı Özdemiroğlu Osman Paşa, Gazavât-ı Mustafa Paşa, Gazavât-ı Yusuf Paşa gibi ünlü kumandan ve devlet adamlarından birinin gazâlarını tasvir edenler; Feth-i Kal'a-i Belgrad, Fetihnâme-i Üngürüs gibi sadece belli bir sefer ya da kalenin alınmasını tasvir edenler olmak üzere üç grupta ele alınabilir (Levend, 2000: 4).

Mensur gazavâtnâmelerde genellikle manzum bölümler de bulunur. Mensur olanlardan özellikle Selimnâme ve Süleymannâmeler'de süslü bir dil kullanılır ve bunlar daha hacimlidir (Uğur, 1996: 440-441; Sağır, 1996: 126-127). Bostan Çelebi'nin Süleymannâme'si ile Celâlzâde Mustafa, Keşfi ve Kalkandelenli Sücûdî'nin Selimnâme'si bu türden eserlerdendir. Yine Tarih-i Ebû'l-Feth (Tursun Bey), Cami'ü'l-Cevâhir (Selman), Tebrîziyye (Talîkîzâde Mehmed Subhî) gibi eserler de secili ve ağır bir dille yazılmıştır.

Manzum gazavâtnâmelerden 300 beyitten 20 bin beyte kadar

² Bu eserler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Levend, 1988; Çelebioğlu, 1999; Çetin, 1997; Demir –Erdem, 2007.

olanları mevcuttur. Bahârî'nin Fetihnâme-i Üngürüs'ü 306, Abdî Çelebi'nin Yanık Kal'a Fetihnâmesi 317 beyitlidir. Rumûzî'nin Fütuh-ı Yemen'i yaklaşık 20 bin beyitten oluşur. Yine Âsafî Dal Mehmed Çelebi'nin Şecâatnâme (6982 beyit), Şükrî-i Bitlisî'nin Selimnâme (5829 beyit), Hâkî'nin Süleymannâme (yaklaşık 6 bin beyit), Kütahyalı Firâkî'nin Se'âdetnâme (yaklaşık 5 bin beyit) adlı eseri türün hacimli örneklerindedir.

Klasik Türk Edebiyatındaki pek çok manzum, mensur eser gibi bunlar da Allah'a hamd ve Peygamber'e dua ile başlar. Sonra da dönemin padişahı ve devlet adamlarına övgüler yapılır. Eserlerin özellikle giriş kısmında ve muhtelif bölümlerinde gazânın öneminden bahsedilir. Gazâ ile ilgili ayet ve hadislere değinilir. Eser sahiplerinin tarihçilik yönlerinden ziyade edebî tarafları ön plandadır. Olaylar okuyucunun edebî zevkine hitap edecek şekilde tasvir edilmiştir. Bu bakımdan gazavâtnâmeleri salt ilmî ve tarihî metinler olarak değerlendirmemeliyiz.

Gazavâtnâmelerde Edebî Tasvir

Savaş tasvirleri bakımından değerlendirdiğimiz Gazavâtnâme türü, değindiği konular ve konuları işleyiş tarzı bakımından orijinal bir yapıya sahiptir. Bu eserlerde günlük hayattan alınan objektif nesnelere ve olaylar tasvir edilmiştir. Sadece bir savaşı tasvir edenler olduğu gibi bir padişah veya devlet adamının yaptığı bütün savaşları ele alanları da vardır. Eserlerin çoğunda savaşın nedenleri, yapılan hazırlıklar, sefer anı yaşananlar ve alınan önlemler ayrıntılarıyla gözler önüne serilir.

Gazavâtnâmelerde hangi mevsim içerisinde olaylar geçiyorsa o mevsime ait tasvirler yapılmıştır. Aşk mesnevilerindeki gibi psikolojiyi yansıtmak için dekor olarak kullanılan bir bahar ve kış tasviri çoğunlukla yoktur. Gerçek hadiselerin edebî nakli olan bu eserlerde bilinmeyen diyarlar veya hayali mekânlar da bulunmaz. Geçilen önemli güzergâhlar, konulan ova ve yaylaların isimleri bazı önemli özellikleriyle birlikte anlatılmıştır. Fethedilmek istenen yerlerin konumu, surları, çarşısı, pazarı, güzelleri uzun uzun tasvir edilmiştir.

Bahsolunan varlıklar ve eşyalar günlük yaşamın bir parçasıdır. Eserlerde, olaylarda rol alan kişiler fiziksel ve ruhsal yönden betimlenir. Metinlerde düşmanın doğasındaki kötülük daima vurgulanır. Hem kişisel başarı ve kahramanlıklar hem de ihanet ve başarısızlıklar anlatılır. İyi ve kötü şahıslar detaylarıyla tasvir edilir. İsmi geçen şahsiyetler tarihi bazı kahramanlarla özdeşleştirilir. Tasvirlerde mübalağalı anlatımlar fazladır. Çoğunlukla olaylara şahit olmuş kişilerin kaleminden çıktığı için anlatıcının samimi bir üslubu vardır. Yazar üzüntü ve sevincini bize iletir.

Savaş anında kötü giden durumlar olduğunda bunun asker üzerindeki etkisine dair ifadelere de değinilir.

Bu eserlerde savaş sahneleri edebî bir biçimde betimlenmiştir. Gazavâtnâmelerdeki savaş tasvirlerini ana hatlarıyla şu başlıklar altında değerlendirmek mümkündür:

I. Ordu

Genellikle hareket halindeki ordu dağ veya dalgalı bir denize benzetilir. Savaş düzeni alan İslam ordusu saf saf dizilmiş alaylarıyla düşmana doğru ilerlerken yer yerinden oynar. Gaziler gök renkli zırhlara bürünmüştür. Zırh, davul ve köslerin çıkardığı sesler ile at kişnemeleri ve gazilerin naraları ortalığı inletir. Çoğu zaman düşman askeri bu gürültü ve heybetten dolayı savaşmadan kaçır gider. Ordu ilerlerken kalkan tozlardan yedi gök sekize çıkar. Rengârenk bayrak ve süngülerden gökyüzü bir gül bahçesine döner:

“Sanasın ki bir tağ koptı yörir

Ya mevvâc-ı deryâ ki mevcî demür

Ohurdı tozundan yidi gök sekiz

Kılurdı huyûli yire rîze riz

Sünü bayrağından havâ gülistân

Olur haymelerden zemîn bî-nişân” (Tursun Bey, 1977: 123).

Orduların savaş alanına doğru ilerlemeleri iki deryanın karşı karşıya gelip birbirine karışması olarak tasavvur edilir. İki deniz, iki ejder yüzlü aslan, iki fil gibi derya, iki Nil karşılaşıır (Tokay, 2008: 79; Şükrî-i Bitlîsî, 1995: 32). Firdevsî-i Rumî bunu;

“San iki deryâdurur ki urdu mevc

Ya demürden iki dagdur fevc fevc

İki leşker birbirine saldı at

Gök sekiz kat oldu yirler altı kat

“San iki dağ karuşur Elburz u Kâf
 Yâ ho şîr u ejdehâ tutdı mesâf
 Yâ kavuşdı sanki ummân bahr-ı Nîl
 Yâ iki evren saçar zehr-i katîl”

mısralarıyla dile getirir (Firdevsî-i Rumî, 2011: 123).

Abdî, Zafernâme’inde beylerin ve askerlerinin yurdun değişik bölgelerinden gelip orduya katılmalarını suların birikip ırmak ve nihayetinde denizi oluşturmasına benzetir:

“Geldi asker derilüp âlâya
 Nitekim cûlar akar deryaya

Oldı gitdikçe ziyâde ordu

Döndi âdem denizine o sû”(Abdî, Zafernâme: vr. 6a)

Şair ve yazarların orduya dair yaptıkları tasavvurlarda onun demirden bir dağ, nehir veya derya olması ağırlıktadır. Ordu hareket ettiğinde çıkardığı ses ve toza dair de her eserde benzer anlatımlara rastlamak mümkündür.

II. Asker

Savaştan kaçmayan, mert birer pehlivan olan askerler genellikle kaplan, aslan gibi yırtıcılara benzetilir:

“Çarhacılar çıkdı meydâna yine
 Nîzeler irgürdiler birbirine

*Kimi nîzeyle kimisi gürz ile
 Şöyle ceng oldı ki hiç gelmez dile*

*Durmadı alay içinde merd olan
 Çıkdı meydâna olanlar pehlivân*

Kimi dönmişdi pelenge kandan

Kimi zahm-ile bezerdi candan

Üştür-âsâ esrimişdi her biri

Olmuş idi her bir dîv ü perî” (Eroğlu, 2007: 242).

Askerler ve silahları tarihi şahsiyetler ve önemli kahramanlarla anılır. Onlar, yiğitlik ve pehlivanlık söz konusu olunca eski İran kahramanlarından pehlivan Rüstem, onun babası Zâl ve oğlu Gîv’e benzetilir (Aydemir, 2006: 51; Firdevsî-i Rumî, 2011: 91; Akgün, 2008: 58). Bazen aşk kahramanlarına da benzetilir. Suzî askerleri meşhur âşık Ferhad’a benzetmiştir. Ferhad’ın dağı parçalaması gibi onlar da gazâ aşkı ile düşmanı parça parça ederler (Levend, 2000: 291). Askerler; kıyamete yakın bir zamanda ortaya çıkıp bütün dünyayı karıştıracağına inanılan Ye’cuc ile Me’cuc’e de teşbih edilmiştir:

“Harbeler yürüdi anlardan beri

Ye’cüc u Me’cüc-tek yeniçeri” (Şükrî-i Bitlîsî, 1995: 336).

Kuş ve karınca sürüsü gibi kalabalık olan askerler bazen yağmura da benzetilir. Sanki gökyüzünü mavi bir bulut bürümüş ve âdem yağmurunu yağdırmıştır. Sahralar, derya deniz olup taşmıştır (Topal, 2008: 300–301). Harîrî’ye göre askerler bir vuruşta aslanı yıkar, Rüstem-i Zâl’ı bile dal gibi savururlar. İskender bunları görse seddinden çıkamaz, Dahhâk kaçmak için yer arar, peri gibi hızlıdır, kimse göremez, kılıçlarının şiddeti ortalığı sallar. Asker ve silahlar ışıl ışıldır, dokuz kat göğü aydınlatır. Silah kullanmada çok hünerlidirler, hançerle düşmanın boynunu koparırlar. Düşmanın başındaki miğferi bir vuruşta parçalarlar. Bu durumda parçalanmış miğferden damlayan kan, diken içindeki goncayı andırır. Göğüsler bir levha gibidir ve göğüs üzerindeki parça parça dilimler kırmızı mürekkeple levha üzerine yazılmış yazılara benzer. Askerler timsah, aslan veya ejderhadır. Onların atları bile çok hızlıdır, ayakları yere basmaz uçar gider (Akgün, 2008: 58-60).

Düşman askerleri; köpek, karga, koyun, güvercin, domuz, serçe, kedi, fare, sığırcık, çekirge, tavuk gibi hayvanlara benzetilmiştir. Türk askerleri; yılan, kaplan, aslan, kurt, şahin, tilki, ejderha, timsah, karınca, akrep gibi hayvanlara benzetilmiştir. Askerlerin Ye’cuc, Me’cuc dev, peri, gül, diken, ayva tüyü, yağmur, ay, yıldız veya rengârenk çiçeklerle de anıldığı görülür. Yine asker ve komutanlar Sîmurg, Hüma, Cemşîd, Ferîdun, Behremen, Rüstem, Dârâ, Zâl, Gîv, Dahhâk, Ferhâd gibi tarihî kahramanlara benzetilmiştir.

III. Yol ve Sefer

Orduların ilerlemeleri ve sefer anları da eserlerde tasvir edilmiştir. Yol boyunca yaşananlar, geçilen yerler, yapılan faaliyetler ayrıntılarıyla sunulur. Genelde her taraftan dağ dağ, ucu bucağı görünmeyen sayısız asker toplanır. Saf saf dizilmiş bir halde ordu yola çıkar. Atların ayaklarından toprak sallanır, kalkan tozlar feleğe kadar çıkar. Çok asker vardır ve yer taşımaz. Kös, zurna, boru ve davulun sesi arşa çıkar, sanki İsrâfil Sûr'a üflemektedir. Zaten savaş anı da kıyamet kopmuş gibi değerlendirilir:

“Yer yüzün tutdı ser-â-ser ehl-i Rûm

At ayağından yıkıldı merz-i bûm

‘Arşa irdi boru zurnânın demi

Kerre-nây âvâzı basdı ‘âlemi

Top asvâtı vü âvâz-ı tûfeng

Göklere çıkdı vü ‘âlem oldı reng

Dutdı kûh u deşti gûnâ-gûn ‘âlem

Sûr’a zâhir urdı İsrâfîl dem” (Şükrî-i Bitlîsî, 1995: 159).

Asker ve hayvanların çıkardıkları toz ve dumandan etraf görünmez (Tansel, 1958: 433; Naç, 2013: 164). Keşfi, askerler yürürken çıkan tozu şu şekilde ifade ediyor:

“Gubâr-i askerinden rûy-i ‘âlem

Siyeh-fâm oldı gûyâ leyl-i muzlem

Geçer sanır nazar kılan zemîne

Yerinden kopuban çarh-ı berîne” (Severcan, 1988: 68).

Sefer öncesi askerlerin bir araya gelmesine dair yapılan anlatımlarda, onların sayılarının çokluğu ve görüntüleri üzerinde durulur. Askerler meydanı rengârenk bir bahçeye çevirir. Savaşa gitmek için Erzurum ovasında toplanmaya başlayan Osmanlı ordusunun görüntüsü

şöyledir:

Erzurum'un ovası ol envâ'-i reng otaklardan ve dürlü münakkaş sâyebânlardan ve irili ufaklu çadırlardan şöyle müzeyyen olmuşdu ki güyâ ki nev-baharda deşt ü bâyebânlar ve vâdi-i bî-pâyânlar envâ'-i reng şükûfe ile müzeyyen olmuşdur. Şol kadar 'asker cem' oldu ki Erzurum'un ovasında âdemden ve çadırdan, iğne bırakacak yer yok idi. (Zeyrek, 2001: 16–17).

Eserlerde orduyu oluşturan birlikler ile askerlerin görüntüleri genelde çiçeklere veya yırtıcılara benzetilerek tasvir edilir. Onlar karanfil, lale, süsen gibi çiçekler ile arslan, timsah, ejder, mar, hüma, hühdüd gibi hayvanlara benzetilmiştir.

IV. Savaş

İran taklit ve tercümeçiliği ile başlayan ve gelişen tasvir anlayışını gazavâtnâmelerin çoğunda göremeyiz. Şehnâme üslubu tasvirler olarak adlandırılan ve hayalî unsurların ön planda olduğu tasvirler yerini daha somut, hayatın içinden olan betimlemelere bırakır. Edebiyatımızda aşk mesnevilerinde anlatılan savaş sahneleri, aşk yolunda çekilen eziyet ve sıkıntıları ifade etmek içindir. Savaş sahnelerinin tamamı bir güzel uğruna iki kişinin silah ve asker güçlerinin karşı karşıya getirilmesi esasına dayanır (Şentürk, 2002: 530-534). Gazavâtnâmelerde anlatılan savaşlar ise tarihi gerçeklerle daha fazla örtüşür.

Savaşta akan kanların çokluğunu ifade etmek için genelde su, yağmur ve nehirlere ait göndermelerde bulunulur. Kandan savaş meydanı görünmez. Çok fazla insan hayatını kaybeder ve akan kanlar bir ırmak olur. Kanlar Fırat, Ceyhan ve Nil gibi akar. Bazen de kandan dolayı bu nehirlerin hacmi iki katına çıkar:

“Dem-i hûn anda ırmag idi ol dem

Kıyâmet günü bu çağ idi ol dem (Celâlzâde Mustafa, 1997: 270).

Rûd-ı Ceyhûn idi güyâ akdı hûn

Ol dem oldu anda bir deryâ-nümûn” (Eroğlu, 2007: 254).

Meydanda biriken kanların büyük göl ve denizlere benzetildiği de olur (Eroğlu, 2007: 459). Sadece kanların birikmesiyle nehirler oluşmaz. Bazen kişinin çok kan kaybettiğini vurgulamak için de ırmak gibi kanı aktı denir. Kan gövdeyi götürür. Bedenlerden kan ırmağı akar ve

meydanda başlar top gibi yuvarlanır. Ortalık kan deryasına dönünce bu deryanın içindeki canlılara da değinilir. Keşfi, kan deryasına dönen meydanda kılıç ve mızrakları parlak birer balık ve timsaha benzeter (Severcan, 1988: 121, 114; Sarı, 1994: 333).

Silahşor, köprüyü tutmuş olan düşman askerlerinin talan edildiğini, köprüden aşağıya akan kanları bir çağlayana benzeterek ifade eder (Tansel, 1958: 440). Bazen de ölümler ırmaklara karışır ve günlerce ceset akar:

“Tuna dopdulı oldu akdı leşden

İçilmezdi Tuna'nun suyu başdan” (Eyyübî, 1991: 98).

Genellikle kan deryası, deniz üzerindeki çalı çırpı gibi düşmanların gövdelerini götürür. Savaşın gürültü ve şiddetinden uçan kuşlar yere düşer. O kadar kan akardı ki Arap atları kan denizinde ilerlerdi. Kâfirlerin başları kan deryasında kabuk gibi yüzerdi:

“Sadâ-yı dâr u gîrile şaşardı

Hevâda kuşlar uçamaz düşerdi

Şu denlü kan dökildi bir ki demde

Yüzerdi esb-i tâzî bahr-ı demde

Dem üstinde ser-i bî-miğfer-i küffâr

Kabuklardur ki san baturmaz ebhâr” (Aydemir, 2006: 61).

Yine ölümlerden tepelerin oluşması da çok sık yapılan bir anlatımdır (Öztürk, 1987: 61; Cafer İyânî, 2001: 102):

“Ser-â-ser rezm yeri küşte oldu

Ne küşte küştelerden püşte oldu (Celâlzâde Mustafa, 1997: 135).

Dolardı tag u sahrâ püştelerden

Görinmez-idi âlem küştelerden (Kivâmî, 2007: 342).

*Şu denlü baş dökilmîşdi serâya**Yığılsa ger çıkırdı semâya*” (Aydemir, 2006: 55).

Şairler genellikle şu tarz savaş sahneleri betimlemiştir: Yeryüzü kana bulanır ve görenler altın bir define sanırdı. Kaza ressamı toprağa kandan resim yapmıştır. Toprak, kızarmış bir göğü andırır. Bu meydana girenler baştan ayağa kan olur, hiçbir yiğit bu ortamda ayakta duramaz. Davul ve kösün sesi kulakları sağır eder. Can alınıp satılan bir pazar kurulur (Celâl-zâde Mustafa, 1997: 134–135). Bir toz bulutuyla her yer karanlığa bürünür. Baştan başa savaş alanı lale bahçesine döner. Kesilen baş ve gövdenin hesabı yoktur. Kâinat kavgayla dolmuş ve meydandaki her şey kana bulanmıştır. O gün güneş kanın buharından kıpkırmızı doğar (Aydemir, 2006: 53-54). Neft dumanından ortalık simsiyah olur. Top sesleri, bağırışlar birer gök gürültüsü gibidir. Silahlardan çıkan kıvılcıklar bu dumanlı ve gürültülü meydanda şimşeği andırır. Büyük bir tufan kopmuş, gök gürlemeye ve yağmur gibi ok yağmaya başlamıştır. Savaş yeri Arasat Meydanı misalidir ve ortam bir cehennemi andırır. Başlar kesilir, sîneler sökülür ve âdem toprağa dolu gibi dökülür (Zeyrek, 2001: 27). Düşman askerleri hıyar doğrar gibi kılıçtan geçirilir (Kıvâmî, 2007: 288, 446). Savaş anında pek çok uzuv kesilir, sanki marangozhaneden etrafa yonga sıçrar. Meydanda baba oğul birbirini tanımaz. El, ayak, burun ve kulak parça parça ortalığa dağılır. Başlar çakıl taşı gibi meydanda yuvarlanır (İnalçık, 1989: 23, 64). Her köşede ölümlerden tepeler oluşur. Ova baştanbaş kesilmiş düşman başlarıyla dolar. Kan deryasına dönmüş olan meydanda kesik başlar kabak gibi yüzer. Kelleler meydanda top gibi yuvarlanır. Can ve başın değeri kalmaz, bir pula yüz bin can ve baş alınır (Kıvâmî, 2007: 488). Çok hızlı, güçlü ve çevik kılıçlardan zırhlı savaş elbiseleri parçalanır. Yılana benzeyen mızrak ve süngülerden düşmanlar zehir içer. Ölümlerden oluşan tepeler at ve insanlara geçit vermez. Sonbaharda sararmış yaprak misali askerler sapsarı kesilir. Meydandaki çarpışmanın gürültü ve şiddetinden her şey yerinden oynar. Gürültüden dolayı kulaklar patlar. Atılan oklardan gökyüzü kevgire, mızraklardan da yeryüzü kalbura döner. Kılıçlar bile çarpmanın etkisiyle kısalır, yarılır veya sin harfi gibi eğilir. Leşlerin kokusundan rüzgâr bile kaçır. Sarhoş ve kızgın pehlivanlar kelleleri kadeh yapmış, şarap yerine kan doldurup içer. Çarpışmanın şiddetinden gövdeler bir demet gibi toplanır. Sanki köylüler harman kaldırıyor; fakat bu harmanın tanesi baş, ambarı da topraktır. (Şükrî-i Bitlîsî, 1995: 233, 274; Celâl-zâde Mustafa, 1997: 135; Zeyrek, 2001: 22; Firdevsî-i Rumî, 2011: 124-127). Ölümlerden biriken tepeler kalenin burcuna merdiven olur. Günahkârlar, dindar gazilerin önünde aç

kurtlardan kaçan sığır ve eşek sürüsü gibi kırıla kırıla kaçar. Ecel terzileri elbiseler biçer, her yandan ölüm sarhoşları başlar keser, top darbelerinden nice baş, el ve ayak havaya uçar. Ordunun hareket etmesiyle yerin bir katı soyulur göğe çıkar (Topal, 2008: 315; Tokay, 2008: 126).

Gece yapılan savaşlarda düşmandan akan kanla gece kırmızıya döner. Kılıçların karanlıkta parlayan ışıkları ağzını açmış bir zenciye andırır:

“Adûdan şu denlü revân oldı hûn

Kim oldı karanu gice lâle-gûn

...

Kılıçlar şu’â’ından ol tîre şeb

Şu zengîye benzerdi ki açmıştı leb” (Tursun Bey, 1977: 57, 116).

Ferhad’ın hünerli elleriyle taşı doğraması gibi bütün düşman askerleri doğranır. Gazâ aşkı ile yanan askerlerin düşmana kılıç sallayıp düşmanı yok etmesi, Ferhad’ın kayaları parçalaması gibidir:

“Kamusun togradı ol kavm-ı ser-mest

Nitekim taşı Ferhâd-ı sebük-dest” (Levend, 2000: 291).

Savaş meydanı mahşer yerini andırır. (Kıvâmî, 2007: 144; Şükrî-i Bitlîsî, 1995: 333; Aydemir, 2006: 57). Sanki İsrâfil Sûr’a üflemiş, insanlar korku ve dehşetle bağırıp çağırmaya ve kaçmaya başlar:

“Yevm-i haşr oldu çalındı sanki sûr

Dutdu zulmet âlemi mahvoldu nûr”

Âvâze-i top u tûfeng ile tâk-ı âsumân pür olup ve sagîr-i nefîr ile âfâk dolduğundan mâ’adâ her topun âvâzesi Sûr-ı İsrâfil-misâl düşmenin başına kıyâmetler koparup kalb-i adâya havf u hırâs düşüp mânend-i evrâk-ı hazân lerzân u rîzân olup (Cafer İyânî, 2001: 87).

Savaş anı bazen de bir içki meclisine benzetilir. Ecel sakisinin elinde kelleler kan ile doldurulup dolaştırılır (Eroğlu, 2007: 248). Kiminin süngülerle bağı ney gibi delinir, kiminin gürz ile beli çengi gibi kırılır. Celâlzâde Salih Çelebi bu mecliste olanları şöyle tasvir ediyor:

Kelleler kâsesi şarâb-ı hûn-ı nâbile dolup ecel sâkîsinün elinde devr itdükçe bezm-i rezm germ olup bezm ehlinün söz ü sâzı vurdukça artmakta idi. Niçelerün nîze-i nebtîzile ney gibi bağı delinüp niçelerün

darb-ı gürz-i girânile çengi gibi kâmeti dü-tâ olmuşidi (Topal, 2008: 168).

Savaş alanı can alınıp satılan pazara da benzetilmiştir:

“Bahâdırlar idüp hayli savaşı

Eli ayağı kırdı kesdi başı

‘Aceb bâzâr idi cân satulurdu

Şarâba zehr ile semm katılurdu” (Celâlzâde Mustafa, 1997: 135).

Firdevsî-i Rumî, savaş meydanını örs, çekiç ve gürz gibi aletlerin bulunduğu demirciler pazarına benzetir:

“Ma’reke bâzâr-ı haddâd oldu san

Re’si örs ü çekici gürz-i girân” (Firdevsî-i Rumî, 2011: 150).

Bazen de ordular iki büyük şehre benzetilir ve bu şehirlerin pazarlarında baş ve can alınıp satılır (Topal, 2008: 298).

Yüzen baş ve gövdeler, feleğin çarkının kan ile dönmesi, bedenlerin dağ gibi birikmesi, güneşin kan buharından kıpkırmızı olması, gürültünün kulakları sağır etmesi, savaş meydanının mahşer yeri, meclis ve pazarı andırması şair ve yazarların tamamında görülen tasavvurlardandır. Savaş meydanı genelde lale bahçesi olarak düşünülmüştür. Askerlerin yaraları da gül, lale ve erguvan gibi çiçeklere benzetilmiştir. Kılıçlar çevgân oyunundaki sopaya, savaş meydanında yuvarlanan kelleler de bu oyunda kullanılan topa benzetilmiştir. Savaş tasvirlerinde en fazla su ve nehirlerle ait benzetme, mecaz ve hayal unsurları yer alır.

IV.a. Kale ve Şehir Kuşatmaları

Kuşatılan ve alınmak istenen kaleler Hayber Kalesi gibi tarihte öne çıkan yerlere eş değer zorluktur. Sağlam burçları Hayber’i andırır ve duvarları İskender’in seddine benzer. Kuleleri ay ile aynı hizadadır ve ona arkadaşlık yapmaktadır. Burçlarına hiçbir kuş konmaz ve çevresinde canlı gezmez:

“Haybere mânend bir ‘âli hisâr

Burcu müstahkem esâsı üstivâr

*Rûm u Âzerbâycân serhaddidir
Ol binâ gûyâ Sikender seddidir*

*Kulesi hem-serlik eyler mâh ile
Handaki hem-berlik eyler mâh ile*

Burcına konmaz kebûter vehm-dîn

Çevresinde canlu gezmez seh-m-dîn” (Şükrî-i Bitlîsî, 1995: 225).

Kalelerin İskender’in Seddi ve Kûh-ı Elbruz gibi sağlam olduğu vurgulanır (Câfer İyânî, 2001: 108; Firdevsî-i Rumî, 2011: 154). Çok güçlü ve sağlam olmasına rağmen sonunda kalenin bir taşı bile kalmaz ve parçalanır. Onun yüksekliğini ve genişliğini anlamak mümkün değildir. O, gökyüzünü tutmak için dikilmiş bir direktir. Semanın burcu sanırsın. Kapısı güneşin yüzü gibi parlar, burçlarına ulaşmak imkânsızdır. Etrafındaki hendek adeta gökteki Samanyolu’dur (Tursun Bey, 1977: 95).

Askerler kuş gibi uçup kaleye girer ve atılan toplar her yeri sallar. Ferhat gibi yiğitlerin bir kazmasıyla hisarların duvarları helva gibi un ufak olur, dağılır:

*“Nice şeh-bâz uçup girdi hisârı
Tezerv-i hoş hırâm oldu şikârı*

*Atıldı göklere gûy-ı hevâî
İnil inil iniletdi semâyı*

*Hevâdan yere top oldukça nâzil
Ne yer göklere düşerdi zelâzil*

*Hisârı topla hâk eylediler
‘Adûnuñ Zühre’sin çâk eylediler*

*Şikâr etmege bir şîrîn dehânı
Olupdı her ‘azab Ferhâd-ı sâni*

*Urıcag her biri tîşe hisâre
Tozardı tozlu helvâ gibi hâre” (Aydemir, 2006: 42).*

Yine aynı şekilde Sa’yî de ejderhaya benzeyen topların kaleyi tuz gibi un ufak ettiğini söyler:

*“Ururlardı hisâra topı yir yir
Tozardı tuz gibi taşları fırfır*

*Dem urdıkca o rüyın ejderhâlar
Hisâr üzre yağardı gökden âzer*

Hevâyîler hevâya çün dökerdi

*Adûnun başını taşa döğerdî” (Sa’yî, Feth-i Kal’a-i Belgrad,
vr.: 142a)*

Düşmana korku salmak için öldürülen askerlerin kelleleri süngülere takılıp kale burçlarında sergilenir. Kale duvarlarına saplanan oklardan kale bir kirpiyi andırır. Pek çok kişi ölmüş ve kale duvarları kıpkırmızı olmuştur. Sanki akîk taşıdır (Eroğlu, 2007: 365; Derviş Gubârî, 2007: 107).

Kaleler genelde çok dik ve sarp yerlere yapılır. Kaleye çıkmak imkânsızdır. Öyle diktir ki yukarıya doğru bir adım atamazsın veya merdiven kuramazsın, Kaf Dağı’nı andırır. Etrafı uçurum olur ve burçları çok yüksektir. Üstünde geniş bir düzlük vardır. Temeli yerin merkezinde ucu felektedir. Bundan dolayı da kalenin fethedilmesi çok zor olmaktadır. Kale kuşatması anında lağımçıların yaptıklarını Câfer İyânî, ayrıntılarıyla gözler önüne serer:

Kal’a-i mezbûrenin etrafın ihâta idüp küffâr-ı bed-kirdâra kal’a bedenlerinden baş çıkartmayup lağımlar olan yerlerde mâr-kirdâr ve minkar külünkler ile kal’anın bünyâdın berbâd u târumâr etmeye mübâşeret eylediklerinden mâ’adâ ikinci gün çün lağımçılar temâm oldu.

“Bir gice kim bu tak-ı minâ-reng

Şem-i mâh ile bulmuş idi ziyâ

Kaplamışdı cihânı zağ-ı felek

Erzen olmuşdu san kevâkib âna”

Vakt-i temcîde serdâr-ı izzet-âsâr ve Hasan Paşa-yı nâmdârın kolunda iki yerden lağımlara âteş virildiği saat kûh-ı Kâf’a benzer kullelerin hevâya atup bu zelzele-i azîme ve küffâr-ı bed-fiale bir velvele-i elîme vâki oldu ki dünya karanulanup heybet ü hey’etden zemîn ü âsmân ditreyüp halk-ı âlem vâlih ü hayrân ve küffâr-ı şakâvet-kirdârın cigeri büryân olup zelif ü ser-gerdân olmuşlar idi.

“Bir tarrâka kopdu kim halk-ı cihân

Yere geçdi sandılar kevn ü mekân

Sarsılup sahrâ semavât inledi

Tâs-ı eflâk ise çın çın çınladı” (Câfer İyânî, 2001: 101).

Türk askerleri genelde zor şartlar altında mücadele eder. Almaya çalıştıkları kaleler ne kadar sağlam ve sarp yerde ise savunduklarının da kaleye benzer bir yanı yoktur. Az bir kuvvetle İslam askeri bu harabe kalede savunma yapar (Eroğlu, 2007: 365).

Başarısız olunan mücadeleler de vardır. Âsafî, Şecâatnâme adlı eserinde Derbend’de olanları ve Osmanlı askerlerinin yaşadıkları zorlukları anlatır. Osmanlı ordusu hezimete uğrar, çoğu esir olur, zor bela kaçanlar virane haldeki Derbend şehrine sığınır. Çoğunun başları yarılmış veya kolu kopmuştur. Kimi gözünden olmuş kiminin bağı delinmiştir. Yaralanmayan çok azdır. Artık herkese bir korku düşmüş ve kimsede mertlik kalmamıştır. Korkudan çoğu titrer, Derbend Caminin avlusu leş ile dolmuştur, pek çok kişi can çekişip ölmektedir. Sağlam olanların da leş taşmaktan başını kaşımaya fırsatı olmaz (Eroğlu, 2007: 395-396).

Bazen askerlerin taşkınlıkları, kasaba ve köylerde yaptıkları yağma tasvir edilir. Bu istenmeyen olaylar sonucunda askerler cezalandırılır:

“Kıldılar asker o gün bir niçe kız oğlan esîr

Râzı olmadı kamusun etdi âzâde vezir

*Bir pula satıldı dinürse eger ol günde baş
Hâke yeksân oldu gerçek kalmadı taş üzre taş*

*Şöyle yağmâ eyleyüben kıldılar zîr ü zeber
Komadılar gülşenin hârâ vü hârından eser*

*Bir gün oturdular anda dahı edüben karar
Kıldılar etrâf ü eknâfi kurasın târ-mâr” (Karanfil, 1998: 89).*

Özellikle Osmanlı ordusundaki Tatar askerleri yağma ve talan konusunda öne çıkar (Cafer İyânî, 2001: 106).

Kale ve şehir kuşatmalarına dair yapılan benzetmelerde de mübalağanın öne çıktığı görülür. Kaleler İskender’in seddi, Hayber Kalesi, Kaf veya Elburz dağı gibidir. Burcu feleğe, tabanı küre-i arza dayanır. Gökyüzünü tutan bir direk ya da semanın burcudur. Etrafındaki hendek Samanyolu’dur. Kale ve surlarına ait; zindan, gül bahçesi, cennet, cehennem, karınca yuvası, akik taşı, la’l, kirpi gibi benzetmeler yapılmıştır.

V. Savaş Araç ve Gereçleri

V. 1. Kılıç

Güç ve iktidarın sembolü olan kılıç (seyf, şemşîr, tîğ) gazavâtnâmelerde adı geçen en önemli savaş aletidir. Genelde keskinliği ve parlaklığı sebebiyle benzetmelere konu edilmiştir.

Firdevsî-i Rumî, kişileştirme yapıp kılıcı kan içici olarak değerlendirdi:

“Kılıcundur kan içici Mısrî tîğ

Kan buhârından kalur çerh üzre mîğ” (Firdevsî-i Rumî, 2011: 196).

Kesmekten artık kılıcın ağzı testere gibi olur. Kullanan kişi çok kuvvetli olduğu için kılıç yarılana kadar onu düşmana sallamaya devam eder:

“Erreye döndi kılıc kesmedi çün

Arkasiyle baş yaruban dökdi hûn

Gerçi kılıç çöngelübdî kesmedi

Arkasiyle urdı ammâ sesmedi

Ne iri dirdi çalardı ne uşak

Tâ ana deg mısırî kılıc oldı şak” (Firdevsî-i Rumî, 2011: 221).

Kımından çekilen parlak kılıç, buluttan çıkan şimşeğe benzer. Kılıç, demire su verilerek yapılır ve sertleştirilir, bundan dolayı da artık suyun yerini kan almıştır:

“Dökeri kanını a'dâ-yı dînün

Suyı kan olmuş-ıdı kılıcınun” (Kıvamî, 2007: 310).

Fütuhî; başları sürahiye, kılıçları da kan dolu bir cama benzeter. Onun sunduğu bu şarabı içen herkes bir daha uyanmaz:

“Kılıçlar câm-ı pür hûn ser surâhî

Kim içdiyse uyanmadı bu râhî” (Aydemir, 2006: 56).

Kılıca dair; demire kan verilerek sertleştirilmesi, kan içici, zehirli bir kadeh, testere, yılan olması, üç kanatlı ecel kuşunu andırması ve parlaklığıyla etrafı aydınlatması gibi hususlar başlıca anlatımlardır.

V. 2. Ok ve Yay

Ok ve yayın Türk toplumundaki yeri çok eskilere dayanır. Türkçe ok sözcüğü yerine eserlerde Arapça “sehm” ve Farsça “tîr”, “hadeng”, “nâvek” kelimeleri de kullanılmıştır. Önceleri kamıştan olan oklar, sonraları daha dayanıklı olan çam, gürgen ve kayın ağaçlarından yapılmıştır (Eralp, 1993: 79). Kültür tarihimizde önemli bir yere ulaşmış ve sadece okçuluktan bahseden, onun özellikleri hakkında bilgi veren kavsnâme, oknâme, risâle-i rumât gibi genel adlarla yazılmış eserler de kaleme alınmıştır (Köksal, 2001: 235).

Savaş ve savaş aletlerine dair benzetmeler edebiyatımızın pek çok anlatımında kullanılmıştır. Okların hızı, çokluğu, gücü ve şiddetine ait genel olarak yağmur gibi yağması, bir kuş sürüsünü andırması, ecelden önce düşmana erişmesi gibi tasavvurlar ağırlıktadır. Tursun Bey

askerlerin okunu sevgilinin gamzesi gibi delici ve yakıcı olarak değerlendirir (Tursun Bey, 1977: 47). Peykanlar kalburdan suyun geçmesi gibi zırhlardan geçer. Bu durumu Sûzî;

“Zırıldan dem-bedem peykân-ı dil-cû

Geçerdi şöyle kim gırbâlden su” (Levend, 2000: 291) mısralarıyla dile getirir.

Can alıcı her ok, uçan beyaz bir doğandır. Oklar birer kuş gibi süzülür ve bulutlara kadar çıkardı. Onlar feleği bile delip geçer:

“Çekerlerdi katı yayı atup tîr

Yasanurdı görenler anı per per

Geçerdi tîr çarhı atduğı dem

Göz irmezdi değil kim fikr-i âdem

Sanasın kim kanatlu kuşdur uçar

Yahud kuşlar kanadından peri var

Vedâ’ itdikde bağırını kemânın

Bulurdı ucunu evc-i semânun

Delerdi okları pûlâd u sengi

Geçer sûzen çü atlas-ı Frengî” (Akgün, 2008: 44).

Asafî de okları inlerinden çıkan yılan gibi tasavvur eder (Eroğlu, 2007: 300, 411). Onlar bedenleri kevgir gibi delik deşik ederdi:

“Kemân-u-kavs atardı tîr-i dil-gîr

İderdi safha-i ecsâmu kef-gîr” (Celâlzâde Mustafa, 1997: 319)

V. 3. Süngü ve Mızrak

Süngü, mızrak, cirit ve harbe gibi ucu keskin olan silahların uzunlukları bir ila üç metre arasında değişir. Bunların uçlarında demir ya da çelikten keskin sivri bir başlık bulunur. Kimi zaman uçlarına bağlanan

türlü tüy ya da kumaşla bağımsızlık sembolü olarak telakki edilen alem görevi de görürler (Aydüz, 2011: 9).

Firdevsî-i Rumî süngüyü yedi başlı ejderhaya benzetir:

“Ol sügündür yedi başlı ejdehâ

Dil uzatsa düşmeni ider hebâ” (Firdevsî-i Rumî, 2011: 196).

Atılan mızrak ve süngüler çok süratlidir ve rüzgâr onlara karşı duramayıp geri döner. Mızrak ve süngülerden gökyüzü bir kamışlığa dönmüştür ve zemin kıpkırmızıdır (Şükrî-i Bitlîsî, 1995: 160, 185).

Bazen süngü servi boylu bir dilber olur. Süngünün pürçekleri sevgilinin saçı, süngüde bulunan al bayrak ise sevgilinin yanağıdır. Yine bayraklar içindeki altın sancak, şafak vakti ışık saçan bir güneş veya lale bahçesinde tavus kuşu gibi gezen ve sallanan bir serviye benzetilir:

“Kızıl bayrakların ‘aksinden ol yol

Pür oldı ergavân u lâle vü gül

Çü bayraklar içinde râyet-i zer

Şafakda mihr-i ‘âlem-tâba benzer

Yahud bir servdür tâvûs-cevlân

Ki olmuş lâle-zâr içre hırâmân

Sünü bir serv-kad dilberdür elhak

Saçı pürçek yanağı al bayrak” (Levend, 2000: 271).

Süngü ile mızraklar çok uzundur ve sidre-i âlâya uzanır, bayraklar Cebrail’in kanadına benzer:

“Ne nîze sidre-i a’lâya hem-ser

Ne bayrak şeh-per-i Cibrîle benzer” (Levend, 2000: 280).

Mızraklar yıldırım gibi hızlı ve parlaktır. Her silah kıvılcım saçar. Toz ve dumana bulanmış savaş meydanında silahlar bir nur gibidir. (Şükrî-i Bitlîsî, 1995: 169). Mızrak ve süngüler Dahhâk’ın yılanlarına da benzetilmiştir (Eyyübî, 1991: 98).

V. 4. Kalkan ve Kement

Kalkanlar sağlamlık ve parlaklıklarıyla kementler de bir yılan gibi düşmanın boynuna dolanmasıyla ön plana çıkar. Türk askerlerinin kalkan ve zırhları demirden bir hisar, miğferleri kule, taşıdıkları okların her biri bir er gibidir (Celâl-zâde Salih, 2008: 301). Kalkanlar genelde dolunaya, yaylar gökkuşağına teşbih edilir:

“Müdevver cünneler bedr aya benzer

Kemânlar kavs-i kûzag yaya benzer” (Tokay, 2008: 111).

V. 5. Gürz

Bu tür silahlar eserlerde, çıkardıkları ses ve yaptıkları sarsıntılarla anılmışlar:

“Tîg u gürzün çâk çâkinden zamân

Sandı kim kopdı kıyâmet bî-gümân” (Şükrî-i Bitlisî, 1995: 181).

Fütuhî, gürzün dokunduğu yeri haşhaş tozu gibi un ufak ettiği, siperlerin birer can pazarı tablası olduğu ve orada baş alınıp satıldığını söyler. Daha sonra da kalkanların gürzlerden dolayı paramparça olduğu, şeşperin (topuz) gürültüsünün meydanın altı yanına dağıldığı ve yer ile göğü sarstığını belirtiyor:

“Kim ola kim demeye gürze şâbâş

Dokındugını kıldı hurd-ı haşhâş

Siperler tabla’-ı bâzâr-ı cândur

Satan ser-bâz alan merd-i cihândur

Sular kim can metâ’ın satdı savdı

Siper-bârın yere çaldı çavdı

Helâk oldukça gürz altında kalkan

Hevâya cân neçariydi kalkan

Dokundukça hanâzire salıklar

Katı çok solıyan bir kez solıklar

Erişür şeş cihâta savt-ı şeş-per

Yer ü gökden cihât-ı sitte sarsar” (Aydemir, 2006: 55–56).

Önemli tarihî şahsiyetlerle birlikte anılırlar:

“Kûs u zurnâ durdı feryâd eyledi

Gürz u tîgin Rüstem’in yâd eyledi” (Şükrî-i Bitlisî, 1995: 322).

V. 6. Nacak ve Balta

Nacaklar zırhları buz gibi paramparça eder, oklar o çelikten örme zırhların arasından iğne gibi geçer:

“Nacaklar cevşeni buz gibi kırdı”

Zırhdan okları igne gibi girdi” (Aydemir, 2006: 55).

Teberler (balta) her bedende bir kan çeşmesi açar:

“Açardı yâreler tende teberler

Ohurdi kanile çeşme ciğerler” (Celâlzâde Mustafa, 1997: 319).

Nacak ve baltalar turna gagasına da benzetilmiştir (Naç, 2013: 169).

V. 7. Davul, Kös, Zurna

Kös, davul gibi çalgıların çıkardıkları sesler düşmana korku salar. Boru ve davul sesleri adeta İsrail’in Sur’a üflediği intibanı uyandırır (Şükrî-i Bitlisî, 1995: 332). Ordu hareket halindeyken davul, kös sesleri, kılıç ve zırh şakırtıları etrafı inletir. Düşman dehşete düşer:

Ol gün guzâtın atları kişnemesinden divânelerin mahmûzları çekişmesinden cebe vü cevşen çakırdısından siperler takırdısından gıriv-i kûs ve na’ra-i nefirden zırhlar şa’şasından şu’â-i şemşirden semâ vü semeke vahşet etrâf u nevâhîde olan düşmen-i hâk-sâr ve küffâr-ı bed-kirdâra dehşet düşmüş idi (Naç, 2013: 145).

Davul ve kös ordunun hareketini düzenleyip askerleri coştururdu. Bu aletlerin İsrail’in suruna benzetilmesi, kulakları sağır edip düşmana

koru salması eserlerin büyük bir bölümünde ortak olan tasavvurlardandır.

V. 8. Top

Gazavâtnâmelerde; topların görünüşü, çıkardıkları ses, yarattığı etki çok sayıda benzetmeye ve anlatıma konu olmuştur. Ejderha gibi ateş saçan o heybetli toplar, Kaf dağına bile yerle bir eder. Tursun Bey topların heybetini ve gücünü şöyle dile getirir:

Ejderhâ-kirdâr âteş-bâr, mehîb toplar ki her birinin taşı kûh-ı Elburz'a tokunsa birezin hevâya ve ba'zını deryâyâ salar idi;

“Kûh-ı Elburz'a tokunsa bir taşı

Kâh gibi toprağın virür yile” (Tursun Bey, 1977: 47).

Top ağzından bazen taştan yumurta bazen de bir dağ çıkar. O, bütün safları bir anda hak ile yeksan ederdi. Ondan kaçmaya kimsenin mecali olmazdı, yelinden insanlar sersemleşir kalırdı. Bu durumu Fütuhî eserinde;

“Dehânından çıkar sengîn yumurda

Komaz bir sag taşda vü demürde

Dokışsa beyze'-i eflâke el-hak

Sıdurur pâre pâre kılur andak

Hemân bir top bin saffi ser-â-ser

Yıkup hâkile eylerdi berâber

Serâsîme olurlardı yelinden

Mecâl olmazdı kaçmaga yolından

Atar agzıyla a'dâ üzre bir tag

Komaz ugradığı saglarda bir sag” beyitleriyle anlatır (Aydemir, 2006: 57).

Gülleler şeklinden dolayı bazı meyvelerle de anılır. Onlar

düşmanın yüreğini soğutan karpuzla benzetilir (Celâlîzâde Mustafa, 1997: 498). Zekeriyazâde, kalenin etrafını kuşatmış olan topların kalede yaşayanlara elma; tüfeklerin ise fındık ikram ettiğini belirtir (Zekeriyazâde, 1980: 76). Topların her bir taşı kürre-i arzdan numunedir (Tursun Bey, 1977: 201). Toplar yeryüzüne öyle bir ateş salar ki ateş ve dumandan gökyüzünde bile kaçacak yer bulunmaz, darbelerine İskender'in setti dayanmaz. Atılan top ve tüfek mermileri bir araya toplansa göğe ulaşır (Aydemir, 2006: 57). Asafî ise gülle ve mermileri yağın dolulara benzetir (Eroğlu, 2007: 460). Kaleleri döven ve kale kapı ve duvarlarını delik deşik edip kevgire çeviren toplar, kalenin kulelerini göz göz edip onu bir kafese çevirir (Topal, 2008: 121-122). Toplar; mâr-heybet, ejder-sûret, hâne-sûz u âteş-efrûz, şahîn-i bülend-pervâz, berk-nişân, şerer-feşân, saf-şiken gibi sıfatlarla sıkça anılır (Cafer İyânî, 2001: 86, 105, 110; Göçmen, 2009: 54-55).

Kale kuşatmalarında çok fazla top ve tüfek kullanılır ve sanki kürre-i zemin o kaleye atılmıştır:

Darabât-ı tob-girân ve sademât-ı tûfeng-i ejder-dehân ile beden-i hisârı bî-cân u nâ-tüvân kılup der u dîvârın berk-i bîd gibi lertzân itdiler. Sademe-i tob-ı âteşinden zâviye-i sipîhr-i berîne darîr u tanîn ârız olup atbâk-ı arzın şöyle harekete geldi ki güyâ kürre-i zemîn tob-ı âhenîne konup ol hisâr-ı metîne atıldı (Kararmaz, 1996: 107).

Mancınık ve top sesinden zemin sallanır ve demir dağlar çıkan gürültüden parçalanır:

“Mancinik u top savtından zemîn

Lerze dutdı düşdi kûh-i âhenîn” (Şükrî-i Bitlîsî, 1995: 332).

Toplar çıkardıkları ses ve yıkıcı etkileriyle anılmışlardır. Ateş saçan toplar genelde bir ejderha ve yıldırıma benzetilmiştir. Gülleler ise dağ, yumurta, karpuz, elma, dolu, şahin gibi unsurlara benzetilmiştir.

V. 9. Tüfek

15. yüzyılda kullanılmaya başlamasından dolayı bu dönem eserleriyle birlikte tüfeğe dair anlatımlara rastlıyoruz. Tüfeklerden çıkan saçmalar, Ebabil kuşlarının attığı taşlar gibi kâfirlerin bedenlerini deler. Celâlîzâde bu durumu şu cümlelerle dile getiriyor:

Ve bi'l-cümle iki taraftan sâ'ika-vâr ve berk-âsâr toplar ile ceng ü âşûblar olup üçüncü gün küffâr-ı bed-fiâlin ekseri topları ibtâl olup cânib-i İslâmdan tûfeng fındıkları hevâdan tayr-ı Ebâbil gibi erbâb-ı tadrîlin bedenlerini delüp niçe melâ'in-i bed-âyîn helâk ve zîr-i hâk olduğundan

gayri... (Celâlzâde Mustafa, 1997: 299).

Yine aynı şekilde Harîrî:

“Ebâbil kuşu san ağzında taşı

Kime dokunsa batar içi taşı

Özü doğru dahi hem doğru söyler

Ne yerde eğri bulupsa anı soylar”

mısralarıyla Fil Suresi’nde sözü edilen kuş sürüsüne atıfta bulunmuştur (Akgün, 2008: 55-56).

Tursun Bey de tüfeklerden çıkan saçmaları kovanından çıkan arılara benzetir:

“Tolupturdu meydân ten ile serâser

Kovan arusudur sanaydın tüfekler

Uçar zenberekler çekürge misâli

Kime konsa cânından iderdi hâlî” (Tursun Bey, 1977: 127).

Çoğu zaman savaş aletlerinin öne çıkan özellikleri bir arada verilir. Hem ordunun elinde bulunan silahlar hem de savaş düzeni ve askerlerin durumu betimlenir. Tüfekler yıldırım gibidir, okların her biri ateş saçar. Ejderha ağızlı topların gürültüsü gökleri yarar (Yılmaz, 1995: 65). Tuğlar daima sallanır, kementler yılan gibi düşmanın boynuna sarılır. Bazen de tüfekler bir yılanı andırır veya süngüler ejder yılanı olur. Belde bulunan kayış bir yilandır ve ona iliştirilmiş olan nacak da bu yılanı yarmış gibi telakki edilir:

“Dizilüp evvelâ tûfeng-endâz

Her biri ceng-sâz ü âteş-bâz

Her tûfengün fetîlesi sûzân

Sanasın ejder-i şerâr-feşân

Yuttu bir habbı her tûfeng evvel

İde germiyyetile tâ ki cedel

Altun üsküf başında elde fetil

Her biri oldı nûr u nâra delil

Olmağile fetîle âteş-bâr

Güyyâ başdan aşdı şu'le-i nâr

Harbeler ceng ü harbe hep hâzır

Hidmet-i nîze de değil kâsır

Tûğlar başda muttasıl lerzân

Nûrdan sanasın serv-i revân

Yirde yatur kamu yetürmeleri

Döndi tâvûs-ı bâğa cilveleri

Çâr-tâkıyla kimi şöyle yürür

Başı san çarh-ı çârümi götürür

Ol kayıştan kuşaklarında nacak

Halka-i mârı eylemiş iken şak” (Göçmen, 2009: 37–38).

Tüfekler zehir saçan bir yılandır ve bir fili bile yıkar (Akgün, 2008: 55). Taştan bir findık olan tüfek mermileri yağmur gibi yağar. Bu yağmurun sonunda da kan seli akar (Eroğlu, 2007: 244). Kaleye sığınan düşman askerlerine sabaha kadar mermi yağdırılır. Abdî Çelebi o geceyi “findık gecesi” diye tabir eder:

“Şol kadar eylediler harb ü savaş

Câ-be-câ hayli yıkıldı leş ü baş

...

Eylemişlerdi sanasın ol gün

Asker-i İslâm cümle düğün

Urdılar ellerine ehl-i gazâ

Ol gice hûn-ı adûdan hunnâ

Atı lup tob u tûfengin nicesi

Didük ol giceye fındık gicesi?”(Abdî Çelebi, Zafernâme: vr.

7b).

Türk askerlerine ait silahların manevi yönden de üstün olduğu, meleklerle sırdaş ve onlar gibi görünmeden ilerlediği vurgulanır (Celâlzâde Mustafa, 1997: 261). Kimi zaman Müslümanlara melekler de yardım eder.

Tüfekler genelde eabil kuşu, arı kovanı, yılan gibi düşünülmüştür. Onun mermileri de taş, fındık, arı, yıldırım ve yağmur gibi unsurlara benzetilmiştir.

V. 10. At

Askerler ankâyı andıran atlara biner. Onlar Süleyman’ın askerleri misali havada uçar, hepsi aslandır ve rüzgâr gibidir (Celalzâde Mustafa, 1997:137). Savaş meydanına saba rüzgârı cenk kokusunu getirir bu kokuyu alan atlar yerinde duramaz kişneyip şaha kalkar:

“Belürdi karşıdan bir bahr-ı ahdar

Demürden tag ammâ adı leşker

Görüp bu leşkeri cünd-i şehen-şâh

Dediler cân u dilden Allâh Allâh

Urup her pehlevân bin türlü na’ra

Bu ceşşe derleridi cem’-i bağra

Livâlar şevkıla etdi kıyâmı

Kuşandı 'ışkıla begler hüsamı

Feresler kişneyüp oynar safâdan

Gazâ bûyını çün aldı sabâdan”(Aydemir, 2006: 49).

Hızlı atların ayağının nalı ayı kıskandırır:

“Süvar oldı bir esb-i bâd-pâye

Ki na'li tagı reşk eylerdi aya” (Levend, 2000: 297).

V. 11. Gemi ve Donanma

Derya üzerinde giden gemiler genellikle kanatlı bir kuş veya dağa benzetilmiştir. Başları bulutlara kadar uzanır. Bazen bir fil, yılan bazen de Nil'de yüzen büyük bir timsahtır:

“Çü pîlî ki meydâdadur zûd u tâb

Ki pîlbâni bâd oldı meydâni âb

Açuptur kanat uçmağa mürğ-vâr

Velî karnı üzre sürünür çü mâr

Kuşun kanadı iki bunundur üçer

Deniz üzre kuştan katırak uçar

Kiminün geh olur kanadı beşer

Tolı karnı içre silâh u beşer

Var ola salınmış ana yüz kemend

Ki halka iriştürmeye tâ gezend” (Tursun Bey, 1977: 119).

Gemilerin güçlü ve kalabalık olduğunu ifade ederken yazarlar benzer anlatımlar yapmıştır. Onların direkleri gökyüzüne, dümenleri denizin dibine kadar ulaşır. Tüm gemiler top, tüfek ve askerle tıka basa doludur. Düşman gemileriyle Türk gemilerinin tasviri genelde benzerdir. Farklılıklar çoğu zaman askerler, bayrak ve giyim konusu üzerinedir.

Düşman askerlerinden bahsedilirken çoğunlukla aşağılayıcı sıfatlar kullanılır. Türk askeriyle ilgili İslamî unsurlar ve çağrışımlar ön plana çıkarılır. Firdevsî-i Rumî, gemilerin tasvirini yaparken şu ifadelere yer verir:

*“Kûs-i şâhî çaldırıp çekdi alem
Devlet ile iskeleye indi hem*

*Hâzır oldu ne ki varsa keştiyân
Tutulup dümen açıldı bâd-bân*

*Her gemiye girdi leşker bî-kerân
Âdemîye vü gemiye yok oran*

*Barçaya girdi Paşa dikdi alem
Berr ü bahri büridi hayl ü haşem*

*Kerre nây ötüp çalındı çün nefîr
Bahr-i ummân cûş idüp sarsıldı yir*

*Doldı yelken esdi yel gitdi gemi
Geçdi bahrı tutdı görünmez nemi*

*Tutdı İskender Boğazın ığrıbâr
Her göke câmi-sıfat gevlek-minâr*

*Burc-i Hûte çıkdı göke de seren
Sevr ü Hûte girişür suda dümen*

Burçlardan atılır top u tüfek

Gökde sed balunladı suda semek

Çün denizde donanup gitdi gemi

Uş gemide vardur üç yüz âdemî

Akdenizi büridi kara göke

Dümeni ferşe irür gevlek göge

Barça var ki eyle vâsi' san felek

Yidi kat gök gevleginde yidi elek

Gögi yelken büridi suyu kürek

Ferşe dümen arşa irişdi direk” (Firdevsî-i Rumî, 2011: 176).

Gemiler su kuşları gibi kol kanat açıp uçar veya tavus gibi dolaşır. Nuh'un gemisi kadar büyük ve doludur. Her biri yedi başlı ejderdir. Vurulan geminin tahtaları deniz yüzeyinde su kuşu misali her yöne uçar (Tursun Bey, 1997: 169; Kıvâmî, 2007: 504). Bunlar çok büyüktür ve sanki derya üzerinde Kaf Dağı yüzer. Rüzgâr bile gemilerin hızına yetişemez, onlar peri gibi süzülür gider (Akgün, 2008: 39). Donanma ve gemilerin bir benzeri daha yoktur. Gemi sayısı çok fazladır. Hepsi yelkenlerini açıp ilerlediği zaman gökyüzü görünmez ve bir çadır gibi her yeri örterler (Tursun Bey, 1977: 199). Onlar gökteki kuştan daha hızlı gider, taşıdıkları topların bir güllesi denize düştüğünde deryadaki balıklar karaya fırlar (Tursun Bey, 1977: 211). Çarpışma anında gemiye çok ok saplanır ve gemi kirpiyi andırır ya da suda ilerleyen timsahdır (Eroğlu, 2007: 460). Bahar mevsiminde yeryüzünün çiçeklerle süslenmesi gibi donanma da denizi öyle süsler (Öztürk, 1987: 90; Eroğlu, 2007: 474-475; Kıvâmî, 2007: 298).

Gemiler timsah, fil, yılan, tavus, kuş, kuş yuvası, dağ, kirpi, peri gibi varlıklara benzetilmiştir. Onun direkleri serviye, yelkenleri, bulut ve gül yaprağına teşbih olunmuştur.

Sonuç

İlmî ve edebî açıdan değerlendirilmesi gereken gazavâtnâme türüne ait pek çok eser vardır. Bunların edebî yönünün ihmal edildiği görülür.

Gazâ ruhunun yaşatılma düşüncesi bu tarz eserler yazılmasını sağlamıştır. Gazavâtnâmeler; siyasi, toplumsal ve dini boyutları olan gazâ ideolojisinin geniş kitlelere yayılmasına vasıta olmuştur. Kültür tarihimizin aydınlatılmasına önemli katkılar sunacak olan bu eserlerin layığıyla ele alınıp incelenmesi gerekmektedir.

Epik bir karakter taşıyan bu eserlerde hamaset ve abartı hâkimdir. Genellikle olaylara tanık olmuş kişilerin kaleminden çıktığı için anlatılanlar canlı, sürükleyici ve ayrıntılıdır. Yazar, bir roman veya hikâyede olduğu gibi hadiseleri tüm ayrıntılarıyla ve sürükleyici bir şekilde tasvir eder. Bazı eserlerde savaş sahneleri sayfalarca anlatılırken bazısında da kısa geçilir. Bu husus yazarın ifade gücü ve şairlik yeteneğiyle de alakalı bir durumdur. Şairlik yönü kuvvetli olan yazarlar eserlerinde; benzetme, mecaz ve hayal unsurlarına daha çok yer vermiştir. Anlatılanlar bir tabloya bakıyormuş gibi insanın zihninde canlanır. Pek çok yazar ve şair bu savaşlara bizzat katıldıkları için yaşadıkları duyguları da bizlere aktarmıştır. Eserlerin çoğunda şairlerin sevinci, üzüntüsü ve düşmanla alay edişi sanki o anı yaşıyormuşçasına hissedilmektedir.

Bu eserlerde çıkılan seferin nedenleri ve gerekliliği vurgulanır. Olayların alt yapısı sunulur. Hazırlıklar, alınan önlemler asker ve silahlar rengârenk görüntüleriyle biraz da mübalağalı tasvir edilir. Asker, silah, ulaşım araç ve gereçleri genellikle sayılarıyla zikredilir. Ordunun geçtiği ve konakladığı yerler ve olayların yaşandığı mekânlar belli başlı özellikleriyle tanıtılır. Düşmanın aldığı önlemler, yaptığı girişimler, gönderdiği ulaklar ve haberler aktarılır. Şahıslar arasında geçen ve olaylarla bağlantılı olan bütün konuşmalara değinilir. Yapılan savaşın ve kuşatmanın ne kadar sürdüğü ve zamanı söylenir. Yaşanan olumsuzlukların asker üzerindeki etkisi ve moral bozukluğu aksettirilir. Yani psikolojik tasvirler de yer verilir. Seferin sonunda alınan tedbirler ve ordunun dönmesi ile eserler sonlandırılır.

Savaş meydanının meclis, mahşer yeri veya pazarı andırması, çıkan gürültünün kulakları sağır etmesi, kanın gövdeyi götürmesi, kalkan tozların bütün dünyayı kaplaması, ordunun demirden bir dağ veya deniz olması, ölümlerden tepelerin oluşması, okların ve saçmaların yağmur gibi yağması ve topların ejderhaya benzemesi, ok, mızrak ve süngünün meydanı kamışlığa çevirmesi, gemilerin dağ, timsah veya kuş gibi olması

ve başlarının bulutlara kadar uzanması, kalelerin yüksekliklerinin arşa çıkması her şair tarafından yapılan tasavvurlardandır.

KAYNAKÇA

- Abdî Efendi (yz), *Zafernâme*, Fatih Millet Ktp. Ali Emiri Efendi, Nr. 1328.
- AKGÜN, Murat (2008), *Harirî Abdülcelil Efendi'nin Ferahat-nâmesi (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- AKSOY, Hasan (2002), "Türk Edebiyatında Fetihnâmeler", *Türkler*, C. XI, s. 800-805.
- ATALAN Mehmet (2008), "Türk Kültüründe Hz. Ali Cenknâmeleri", e-makâlât Mezhep Araştırmaları, C. I, S. 2, Güz, s. 7-27.
- AYDEMİR, Meltem (2006), *Enisü'l-Guzzât*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- AYDÜZ, Salim (2011), "Osmanlı Silahları, Silah Üretim Merkezleri ve Literatürü Tarihi", *Tarih Okulu*, Mayıs-Ağustos 2011, S. X, s. 1-37.
- Cafer İyânî (2001), *Tevârih-i Cedîd-i Vilâyet-i Üngürüs (Osmanlı-Macar Mücadelesi Tarihi, 1585-1595)*, (Haz. Mehmet Kirişcioğlu), İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Celâlzâde Mustafa (1997), *Selim-nâme*(Haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ÇELEBİOĞLU, Âmil (1999), *Türk Edebiyatı'nda Mesnevi (XV. YY'a Kadar)*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- ÇETİN, İsmet (1997) *Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları,
- DEMİR, Necati – Mehmet Dursun Erdem (2007), *Hazreti Ali Cenklere*, Ankara: Destan Yayınları.
- Derviş Gubârî (2007), *Gazavât-nâme-i Midilli (Midilli Kıssası)*, (Haz. Ömer Özkan), Ankara: Alp Yayınları.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (1998), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- ERALP, Nejat (1993), *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar*, Ankara: TTK Yay.
- ERKAN, Mustafa (1996), "Gazavâtnâme", *TDVİA*, C. XIII, s. 439-440.

- EROĞLU, Süleyman(2007), *Âsafî'nin Şecâat-nâmesi*, Doktora Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi.
- Eyyübî (1991), *Menâkıb-ı Sultân Süleyman*, (Haz. Mehmet Akkuş), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Firdevsî-i Rumî (2011), *Kutb-nâme*, (Haz. İbrahim Olgun, İsmet Parmaksızoğlu), Ankara: TTK Yayınları.
- GÖÇMEN, Cemal (2009), *Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Heft Meclisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- İNALCIK, Halil-Mevlûd Oğuz (1989), *Gazavât-ı Sultân Murâd B. Mehmed Han; İzladı ve Varna Savaşları (1443–1444) Üzerinde Anonim Gazavâtnâme*, Ankara: TTK Yayınları.
- KARANFİL, Mustafa (1998), *Harîmî'nin Zafernâme ve Goncası'na Göre Özdemiroğlu Osman Paşa*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- KARARMAZ, Meryem (1996), *Heft Dastan Adlı Eserin Tahkikli Transkripsiyonu ve Tahlili*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Kıvâmî (2007), *Fetihnâme*, (Haz. Ceyhun Vedat Uygur), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- KÖKSAL, M. Fatih (2001), “Divan Şiirinde Okçuluk Terimlerine Ekler”, TÜBAR, S. X, Aralık, s. 235-233.
- LEVEND, Agâh Sırrı (1988), *Türk Edebiyatı Tarihi I. Cilt*, Ankara: TTK Yayınları.
- LEVEND, Agâh Sırrı (2000), *Gazavâtnâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavâtnâmesi*, Ankara: TTK Yayınları.
- NAÇ, Kübra (2013), *Agehî'nin Fetih-nâme-i Kal'a-i Sigetvar'ı: İnceleme-Tenkitledi Metin*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÖZTÜRK, Necdet (1987), "Kazasker Vusûlî Mehmed Çelebi ve Selim-nâme'si", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 50, s. 9–108.
- SAĞIRLI, Abdurrahman (1996), “Süleymannâme”, *TDVİA*, C. XXXVIII, s. 126-127.
- SARI, Mehmet (1994), *Gelibolulu Za'ifi Muhammed Gazavât-ı Sultan Murad Han*, Yayınlanmamış Doktora Tezi (Dan.: Prof. Dr. Mertol Tulum), İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

- Sa'yî (yz), *Feth-i Kal'a-i Belgrad*, Süleymaniye Kütüphanesi Esat Efendi, 2175/2 (v. 138b-146b).
- SEVERCAN, Şefaettin (1988), *Keşfi'nin Selim-nâmesi, Yüksek Lisans Tezi*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Şemseddin Sâmî (2009), *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla (2002), *XVI. Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebî Tasvirler*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Şükrî-i Bitlîsî (1995), *Selîm-nâme*, (Haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Mustafa Gül), İstanbul: İsis Yayınları.
- TANSEL, Selâhattin (1958), "Silâhşor'un Feth-nâme-i Diyâr-ı Arab Adlı Eseri", *Tarih Vesikaları*, Ankara, S. 17, s. 295-320; S. 18, s. 429-454.
- TOKAY, Ayşe Tuba (2008), *Levhi'nin Gazavatname-i Sultan Süleyman'ı (Giriş-Gramer İncelemesi-Metin Sözlük-Notlar-Tıpkı Basım)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Fatih Üniversitesi.
- TOPAL, Seyid Ali (2008), *Celâlzâde Salih Çelebi'nin Tarih-i Sultan Süleyman İsimli Eseri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Tursun Bey (1977), *Tarih-i Ebü'l-Feth*(Haz. Mertol Tulum), İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- UĞUR, Ahmet (1996), "Selimnâme", *TDVİA*, C. XXXVI, s. 440-441.
- Vuslatî Ali Bey (2003), *Gazâ-nâme-i Çehrin* (Haz. Mustafa İsen-İsmail Hakkı Aksoyak), Ankara: AKM Yayınları.
- YILMAZ, Nazım (1995), *Selman Cami'ü'l-Cevahir*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- YILMAZ, Engin (1999), "Gazavâtname Tanımı, Tarihi Gelişimi, Kapsamı, Yeni Bir Tasnifi", *Türk Dünyası araştırmaları*, S. 118, Şubat, s. 181-184.
- Zekeriyaâde (1980), *Ferah Cerbe Fetihnâmesi*, (Haz. Orhan Şaik Gökyay), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- ZEYREK, Yunus (2001), *Tarih-i Osman Paşa*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.